

Bányai János

SZIRMAI KÁROLY, A KALANGYA KRITIKUSA

Szirmai Károly, bár aránylag rendszeresen foglalkozott a jugoszláviai magyar irodalom élő kérdéseivel, és — különösen attól kezdve, hogy Szenteleky örökébe lépve többedmagával átvette a Kalangya szerkesztését¹ — irodalmi bírálatokat, könyvismertetőket, helyzetfelmérő elemzéseket, kritikákat is írt, sőt egész kritikai hadjáratot hirdetett meg (szerkesztőként is) az irodalmi dilettantizmus ellen², mégsem tekinthető kritikusnak. Nem volt kritikus még olyan módon és olyan mértékben sem, ahogyan Szenteleky Kornél kritikus is volt; kritikáirása Kázmér Ernő kritikusi tevékenységéhez és gyakorlatához nem is mérhető.

Szirmai Károly elsősorban *szépiró* volt, a két háború közötti időszak legkiválóbb novellairója, de kritikusként — bár néhány ítélete (például a jugoszláviai magyar regény kérdéseiről³) máig érvényes, a jugoszláviai magyar irodalom jellegére és természetére vonatkozó nézetei pedig az adott korban reálisak és számottevők — sohasem lépte túl a kritikáirás pillanatát meghúzó határokat. A bírált könyv világát boncolgatta rendszerint a maga élményeihez viszonyítva, az új verskötet olvasói utóélményét közölte, lelkesedett és szomorkodott, igazán elemében akkor volt, ha a maga írói gyakorlatához hasonló írói alkat művét vette szemügyre⁴. Vagyis, kritikáiban rendszerint a szépiró eszközeivel és módszerével járt el. Éppen ezért azon kritikai írásai a legjellemzőbbek, amelyekben az általa vizsgált könyvet valamiféle epikai keretbe tudta helyezni: az éjszakai olvasás pillanatának, egy-egy sajátos vízió-
nak, utazások leírásának a keretébe. Ezekben az esszéisztikus írásokban mindig inkább a narrátor szólalt meg, ritkábban a gondolkodó, az elmélkedő író.

Igy Szirmai Károly írásaiban hiába kutatnánk a kritika funkciójának és természetének rendszerező hajlamú, fogalmi meghatározása után, hiába keresnénk egy esztétikai vagy poétikai fogalmakkal körülírt, elméletileg átgondolt irodalom- vagy költészet fogalmat, és hiába keresnénk egy pontosan körvonalazható intellektuális alapot, amelyről kritikáirása kiindult. Ennek okait, természetesen, nemcsak az író alkati jellemzőiben kell keresni. Szirmai Károly kritikái nemcsak azért ilyenek, mert szépiró volt elsősorban, hanem azért is, mert a két háború közötti jugoszláviai magyar irodalom irodalmi termése és irodalmi értékrend-

szere nem is adott alapot egy gondolatilag kidolgozott kritikai fogalomrendszer felépítésére. Ha Kázmér Ernőnek volt ilyen fogalomrendszere, az sem a jugoszláviai magyar irodalom produkcióján alakult ki, hanem a korabeli magyar és világirodalmi jelenségek rendszeres megítélése során és csak érintette a jugoszláviai magyar irodalom természetét. Szirmai Károly kritikáirása tehát teljes összhangban alakult ki a két háború közötti jugoszláviai magyar irodalom eredményeivel, kudarcáival és sikerivel. Kritikáirása nem lehetett különb, mint amilyen az az irodalmi produkció volt, amellyel foglalkozott, amellyel kritikusként szembenézett. Talán éppen ezért kell kiemelni azon kritikáit, amelyekkel az irodalmi dilettantizmus szárnyait nyesegette, s — ugyanakkor — éppen ezért kell kritikáirása szerves részének tekinteni szerkesztői tevékenységét, hiszen a Kalangya általa szerkesztett évfolyamai az irodalmi színvonal állandó emelésének, az irodalmi kritériumok állandó szigorításának szándékát mutatják. S éppen ezért lesz egy paradoxon, kritikusi arcéiének egyik legjellemzőbb vonása, is érthető. Szirmai Károly ugyanis, bár kritikáiban a szépíró eszközeivel él, tehát elsősorban benyomásokot közöl a vizsgált könyvről, ítéletei azonban mégis rendkívül szigorúak, szigorúbbak, mint mondjuk a Kalangya más kritikusaiknak ítéletei.

Szirmai Károly kritikáiban elsősorban impressziókat közöl és — igen gyakran — az impressziókkal csak részben igazolt és aláhúzott szigorú ítéleteket. De kritikáirásában a magyar impresszionista kritika gyakorlatát sem követi, bár nyilvánvalóan éppen ez a példaképe⁵, hiszen nem a könyvért, a konkrét irodalmi műért való lelkesedés fűtötte kritikáirását, hanem a jugoszláviai magyar irodalom fejlesztésének igénye, egyfajta vállalt feladat kényszere. Szirmai Károly ugyanis korán rájön arra — s ezt többhelyütt hangsúlyozza is⁶ —, hogy a dilettantizmus a jugoszláviai magyar irodalom legveszélyesebb ellenfele, sőt arra is rámutat, hogy a dilettantizmusnak éppen Szenteleky szorgalma és határtalan bizalma nyitott utat⁷. A dilettantizmus ellen pedig elsősorban a kritika harcolhat, persze szoros összefüggésben a szerkesztéssel, a szerkesztői igényekkel. Éppen ezért, amikor Szenteleky halála után a Kalangya szerkesztője lesz, alig néhány hónappal a szerkesztői munka megkezdése után, a folyóirat 1934 januári számában egyfajta sajátosan felépített programcikket közöl⁸, amelynek lényege éppen a dilettantizmus elleni harc. A programcikk miatt vitába is keveredik Kristály Istvánnal és Kisbéry Jánossal és nekik válaszol a Kalangya ugyanezen év márciusi számában *Írói felelősségem* című, a programcikk alap gondolatait még egyszer kiemelő és alátámasztó vitáirásában⁹. Éppen ezek a cikkek és ez a feladatvállalás kényszeríti Szirmai Károlyt arra, hogy a szerkesztői munkájával párhuzamosan kritikusi tevékenységét is növelje, hiszen hadat üzenve a dilettantizmusnak a harcot másként nem folytathatja, csak számos kritika megírásával; ezért növekszik kritikáinak száma azokban az évfolyamokban, amelyeket ő szerkesztett.

Sajátos képlet tehát Szirmai Károly kritikáirása: nem volt kritikus, mert nem alakított ki egy sajátos kritikai fogalomrendszert, de szigorú kritikus volt, mert elsődleges feladatának a dilettantizmus elleni harcot tekintette. Ezzel a harccal igyekezett túllépni a jugoszláviai magyar iro-

dalmat állandóan veszélyeztető vidékiesség, provincializmus határait. Ennek a harcnak a nevében hirdeti meg a Kalangya programjaként az irodalmi értékszint emelését, mint szerkesztői feladatot, s ennek a feladatnak a vállalása teszi őt — kényszerből —, ha nem is kritikussá a szó mai értelmében, de a kritika műfajának művelőjévé, irodalmi bírálóvá a szó nemes értelmében.

(*Szirmai Károly kritikáirásának alapjai*) Szirmai Károly ritkán nyilatkozott a kritikáról, szinte sohasem ötlük fel benne a kritikai fogalomkör kidolgozásának elméleti igénye, éppen ezért, mint mondtuk már, az ő kritikáiból aligha lehetne egy általánosabb értelemben véve is releváns irodalom- vagy költészetfogalmat kihámozni. Valójában mindvégig kötve érzi magát. Őt nem az irodalom, hanem a jugoszláviai magyar irodalom kérdése érdekli elsősorban, minden bírálata ennek a konkrét irodalomnak konkrét szolgálatát vállalja. Kritikusi tevékenysége tehát szorosan összefügg a jugoszláviai magyar irodalom fejlesztéséért, ennek az irodalomnak a tudatosításáért és öntudatosításáért vívott harccal. Kérdés persze, hogy ennek a harcnak vajon a legmegfelelőbb fegyvertára lehetett-e vajon az impresszionista kritika Szirmai Károly által képviselt változata, vagy éppen az impresszionista kritika lelkesültsége és lehangoltsága? Olyan kérdés, amelyre csak az elégtelenség kimondása lehet a válasz, de ez egyáltalán nem a legpontosabb válasz, hiszen Szirmai Károly impresszionista vagy az impresszionista kritikával rokonságot tartó kritikusi tevékenysége és gyakorlata éppen azt bizonyítja, hogy ilyen eszközökkel is lehetséges volt harcot vívni, ha nem is volt lehetséges ezt a harcot valóban meg is vívni.

Szirmai Károly egyik már említett kritikájában¹⁰ meg is fogalmazza az impresszionista kritikának szerinte célravezető módszerét. Herceg János vízióiról szólva (mellékesen jegyezzük meg, hogy Szirmai is a víziók írója, s talán nem véletlen, hogy éppen ebben a bírálatban éri el kritikusi tevékenysége csúcspontját), ezeknek a vízióknak élet- és valóságanyagáról, megállapítja: „Herceg víziói irreális magból csíráztak ki, így pályájuk irreális ívelésű.” Ezzel a mondattal határolja el Herceg írói világát és — az impresszionista eljárást követve — ehhez mérten nevezi meg a kritikai megközelítés és megértés irányát is: „Az ily írások kívülről nem közelíthetők meg, mert az értelemcsákány igazi ellenanyaga a valóság. Herceg víziói bírálótól erős odaadást és beidegzést kívánnak, a velük foglalkozó csak így láthatja el lelkiismeretesen feladatát: *a kritikai újrateremtést*. (Kiemelés B. J.) Mert az igazi kritika alkotó s nem romboló. A rosszat, düledzőt könnyű lerombolni, a szubjektív kritikai látás címén mindenbe bele lehet akaszkodni, de a jót, értékeset, kiválót megtalálni, kritikailag kifejezni és felépíteni nehéz. Az előbbit napszámos-kéz is könnyen elvégezheti, de az utóbbi mester kezét keresi. Péterfy óta nagyon megsokasodtak kritikai napszámosaink, de mester csak néhány akad.”¹¹

A „belülről való megközelítést” tekinti hát a kritika elsődleges feladatának, s nemcsak Herceg vízióinak esetében, melyekkel rezonálni tud, hanem általában is, hiszen olyan nézőpont ez, amely egész kritikusi gyakorlatát meghatározza. Ez a belülről való megközelítés azonban nem az immanens és nem is a műközpontú kritika nézőpontja, hiszen Szir-

mait sohasem érdekelték a mű fogalmilag megragadható immanens (belső) összetevői, s a művek azon vonásai sem, melyek egyszeriek, s csak a mű természetéből következően ragadhatók meg. Általában csak bírálatainak legvégén tesz, rendszerint futólag, említést mondjuk a mű stílusának, nyelvi felépítésének, formájának kérdéseiről, megkerüli tehát azokat az összetevőket, melyekkel az immanens kritika „belülről” közelíti meg a művet, s megkerüli azoknak az összetevőknek az értelmezését is, melyeknek számba vételével a műközpontú kritika a művet külön, önmagában teljes világnak vagy valóságképnek tekinti.

Egyhelyütt szó szerint is kimondja, hogy a kritikának nem feladata a mű építőkockáinak számbavétele: „Bármennyire világnézet-kifejezőnek hangsúlyozzák is a formát és a rímet, mi mégis inkább a kicsontozatlan költőt kívánjuk látni s nem azt a méretani vázat, melyre a költő lelki hangulatait — pillanatnyi belső szükségletből — réfesztette.”¹²

A belülről való megközelítés tehát Szirmai Károly szóhasználatában elsősorban az írói, költői világgal való kritikai azonosulás, együttérzés képességét jelzi, valójában tehát az impresszionista kritikusi gyakorlat alapköve jelenik meg a kritikus efféle szóhasználatában. Megtévesztő lehet azonban az a mód, ahogyan Szirmai elítéli az ún. „szubjektív kritikai látás” gyakorlatát, hiszen a benyomásos kritika valójában a kritikus szubjektivitásának és individualitásának megnyilvánulása egy sajátos, a művel szembenálló és a műből következő eljárás során. A szubjektív kritikai látás tehát az impresszionista kritika alapköve. Szirmai azonban elítéli. Ítélete csak azért téveszthet meg, mert — kidolgozatlan fogalomrendszere miatt — szóhasználata pontatlan. Ugyanis a szubjektivitás alatt ő itt önkényességet ért, s ezért teheti — szerinte — a szubjektív kritikai látás kérdésessé a kritikát. Valóban a szubjektivitás az önkényesség értelmében csak fedőneve a nem irodalmi célok érdekében történő rombolásnak. A gyöngye csírák elfojtásának. Az igazi kritika feladata viszont nem a rombolás, hanem az építés, az igazi kritika nem romboló, hanem alkotó. Vagyis: Szirmai Károly szerint a *kritika feladata a kritikai újrateremtés*. A kritikai újrateremtés fogalma ebben a szövegösszefüggésben ismét egy sajátos kritikai eljárás pontatlan megnevezése. Hiszen Szirmai Károly kritikáiban sehol sem találjuk nyomát ennek az újrateremtésnek olyan értelemben, ahogyan a fogalmat az újabb kritikai irodalom használja. A kritikai újrateremtés itt nem azt jelenti, hogy a mű összetevőit számbavéve — e számbavévé ellen is fellép Szirmai Károly! — és fogalmilag megnevezve (e megnevezéshez neki nincs meg az eszköztára) újra felépíteni a művet, most már egy másik szinten, az elméleti és kritikai gondolkodás szintjén. A kritikai újrateremtés Szirmai Károly gyakorlatában éppen a mű világával való azonosulás, a beleérzés képességét jelzi, azt hogy nem lépve ki a mű hatásrendszeréből a fogalmi megnevezés vidékeire, a művet belülről látva, belülről is kell láttatni és közvetíteni, azon határok között, melyeket maga a mű vont önmaga köré. Szirmai Károly kritikailag úgy teremti újra a művet, hogy folytatja a mű hangulati és emocionális hatásimpulzusait, alátámasztva, vagy megtagadva a mű élményiségének valóságát, igazi dokumentumszerűségét. A kritikai újrateremtés itt nem más, mint az imp-

resszionista kritikai eljárás megnevezése, tekintet nélkül arra, hogy a fogalom ma már mást jelöl.

Vagyis Szirmai Károly csak egy bizonyos pontig vállalta az általa is meghirdetett programot és feladatot. Tovább abba az irányba, amit maga is jól látott, már nem léphetett. Mert az értékek ilyenformájú (benyomásos, impresszionista) megragadása mellett a kritikusnak az is feladata Szirmai Károly szerint, hogy a megragadottat, a beleérzéssel és azonosulással felfogott jellemzőket és értékeket kritikailag ki is fejezze. A kritikairás igazi nehézségei éppen itt kezdődnek. Amikor — a mindegy, hogy hogyan — felismert értéket, sajátosságot, megkülönböztető vonást ki is kell fejezni, amikor a megtalált értéket a kritika nyelvén néven kell nevezni. Éppen ezen a ponton reked meg mindennemű impresszionista kritika és kiutat innen csak az élmény újrafogalmazásában, a lelkesültségben, az alázatban vagy éppen a Szirmai által joggal bírált szubjektivitásban találja meg, tehát a mű hatásfolyamatának lehetséges folytatásában, de nem e hatás (és hatásfolyamat) megnevezésében. Ehhez a továbblépéshez éppen azoknak az immanens elemeknek a számbavétele szükséges, melyeket Szirmai a már idézett Áprily-kritikában oly vehemensen elutasít és ebből az elutasításból programot is farag: „Programom: Áprilynak a közönséggel való megismertetése, s ezt azzal vélem leginkább elérhetőnek, ha nem tartok szakszerű magyarázatot Áprily hovatarozására vonatkozólag, ha nem desztillálgatom oldalakon keresztül versformáit, ritmusát és rímeit, hogy ásitós és zörgő csontú értekezés után megkapjam az élőhústól lehántott és lefariacskált vázát, mely elvég-re is a közönséget nem érdekkelheti, hanem ha ezt a sok időt és gondos pepecselést igénylő munkát átengedem az ezzel a verstechnikai élvezettel foglalkozó szakembereknek.”¹³

Amit Áprily költészetéről szólva programként jelöl meg, egész kritikusai tevékenységét meghatározza. Kritikáiban sohasem törekszik a szakszerűsége, alapvető célja mindig egy költészet, egy írói alkat, egy irodalmi jelenség megismertetése; vagyis egyfajta *funkcionális kritikát* művel. Ennek a funkcionális kritikának a meghatározó vonásai: az irodalmi érték támogatása és az olvasó felé vezető útjának egyengetése. Magasabb irodalmi célokat csak ritkán vállal, akkor, amikor harcba indul, elsősorban a dilettantizmus ellen, de ezt is az olvasó nevében teszi. Hiszen több helyen kifejti, de legélesebben az *Írói felelősségem* című vitaírásában, hogy éppenséggel a dilettantizmus riasztja el az olvasót az irodalomtól, hiszen az olvasó, ha újságokban és folyóiratokban rendre dilettáns művekkel találkozik, akkor elfordul ezektől a sajtószervektől, más irányban keres magának irodalmi táplálékot: „... a szegénység és dilettantizmus tette unalmassá és buktatta meg a szépen induló *A Mi Irodalmunkat*. Ugyanez volt az oka annak is, hogy a műveltebb olvasóközönség, melyre a Kalangya támaszkodott, oly nehezen volt beszervezhető, mert a műkedvelői írások tömeges közlésével minden hitelünket elvesztettük.”¹⁴

(*A kritikairás új funkciója: harc a dilettantizmus ellen*) 1931-ben, a Reggeli Újság mellékletében, *A Mi Irodalmunkban közli* Szirmai Károly *Kritikai egyveleg* című furcsa írását arról, hogy milyen nagy kárt okoz a „szegény vajdasági magyar író”-nak a rádió, hiszen a rádió, mint

„nagyszerű mindenestül”, aki „ott áll és konferál, énekel, felolvas, hegedül, zongorázik, újsághíreket diktál vagy tőzsdei árfolyamot mond be. Sír és kacag. E kettőt egyszerre is hozza, ha úgy kívánod. Akár hisztériával keverten”¹⁵ és eközben — Szirmai szavát variálva — „lekapcsolja” az olvasót, azt akihez a vajdasági író kíván szólni, hiszen magasabb élvezeteket nyújt, amikor bécsi koncertet közvetít, mint amit a helyi, a kibontakozó, a még csirázásban élő hazai irodalom nyújthat. Szirmai polémiaja a rádióval, természetesen, vesztett ügy, mert kiindulópontja téves. De ez a polémia nem önmagában érdekes, hanem azért mert — s innen származik az írás furcsasága — Szirmai a rádió káros hatását a kritika káros hatásával köti egybe, miközben meglehetősen általános formában, kissé talán sértődötten is ítélezkedik a kritikáról, a kritika erkölcséről és az irodalomban, az irodalmi életben betöltött szerepéről.

Szirmai abból indul ki, már rég nem újság a kritika relativitásáról beszélni, hiszen „régóta ismert tény, hogy a kritika által legjobban felmagasztalt irodalmi alkotások is alá vannak vetve az idő értékevalváló hatásának. S éppen a költői és prózai kompozíciók azok, melyeket a legkevésbé kímél az elmúlás, s amelyeket még nagy szerencse ér, ha olvashatatlannal is bár, de bekerülnek a katalogizált muzeális értékek közé.”¹⁶ Ezzel szemben jóval védettebb helyzetben vannak szerinte „a mindenkori által felfogható vonalak, formák, színek és hangok világnyelvén szóló alkotóművészek: az építészek, szobrászok, festők, zeneköltők, akik befejezett, nagyszerű kompozícióikkal a muzeális mauzóleumokból örökké beszélni fognak az emberekhez, s akik a nagy múltak messzeségeiből is örök ihletforrásként sugároznak vissza.”¹⁷

De elsősorban azért vannak az irodalommal szemben Szirmai szerint kiváltságos helyzetben ezek az „alkotóművészek” és műveik is természetesen, mert „A minden irodalmi alkotást megrágó patkányfogó kritika valahogy elkerüli az ő nemes szentélyeiket”, s akárhogy is próbálkozik a kritika e szentélyek rombolásával, semmiképpen sem juthat sikerre. E szentélyek ellenállnak a kritikának, nem így azonban az irodalom. Mert „Az irodalmi kritikát valahogy ostorcsapásosabbnak érzem az előbb említett művészetekénél, mert általánosságban nemcsak a jelent nem kíméli, hanem a messi múltat sem.”¹⁸

S ez a kíméletlen, ostorcsapásos, patkányfogó kritika, együtt a rádió olvasót elvonó hatásával — Szirmai szerint — mérhetetlen károkat okoz az irodalomnak, az íróknak, de különösen akkor, amikor az ébredő írói öntudatot fojtja el, s abba az abszurd helyzetbe sodorja, mondjuk az ébredező jugoszláviai magyar írókat, hogy végső soron csak egymásnak írogatnak, nem számítva sem az olvasók érdeklődésére, sem a kritika megértésére.

Szirmai okfejtése logikus ugyan, de egészében téves, s ezt alig néhány év múlva maga is felismeri, hiszen a jugoszláviai magyar irodalomban talán elsőként hirdeti meg a kritika szükségességét, mégpedig két okból is, egyrészt az amúgy is gyér olvasótábor megőrzése érdekében, másrészt pedig éppen az irodalmi fejlődés lehetőségeinek, az irodalmi értékszint kialakításának a nevében.

Szirmai Károly 1931-ben, amikor a *Kritikai egyveleg* című cikkét írja, még Szenteleky minden írói szárnypróbálgatást támogató, minden

kis írói erőfeszítést felkaroló, s ezáltal menthetetlenül a dilettantizmusnak is utat nyitó programját támogatja, persze — kétes értékű érveléséből, téves kiindulópontjából, a rádió és a kritika káros hatásának képtelen összefüggéséből derül ez ki — nem túl nagy meggyőződéssel, így aztán felkiáltása, a „Szegény vajdasági magyar író!” is inkább groteszk jelzéseként hat és nem igazi féltő pátoszként.

Ugyanis néhány év múlva, de különösen a Kalangya szerkesztésének időszakában ő maga nyúl az ostornyél után, ő maga műveli az ostorcsapásos, a kiméletlen kritikát, minek következtében, természetesen, összeütközésbe kerül a jugoszláviai magyar íróársadalom kisebb tehetségű tagjaival, de éppen ennek következtében izmosodik a jugoszláviai magyar irodalom, ennek következtében erősödik és stabilizálódik a Kalangya értékszintje, ennek következtében kezd kialakulni egy sajátos irodalmi program is, ami majd eredményében a jugoszláviai magyar irodalom egy elfogadható fogalmának kialakításához vezet el Szirmai Károlyt, s vele együtt egész irodalomtudatunkat.

A Kalangya 1934-ben megjelenő számainak tapasztalatait összegezve állapítja meg Szirmai Károly 1935 januárjában, hogy „A múlt évben tovább folytattuk harcunkat irodalmunk színvonaláért. Ez természetesen a kiostáltak új tömörüléséhez vezetett. Távol áll tőlünk, hogy tevékenységüket bíráljuk, mivel irodalmi törekvéseinket nem érintik.”¹⁹ Ez a szűkszavú nyilatkozat összefoglalása mindannak, amit Szirmai az írás elején elmondott a Kalangya helyzetéről és ennek révén a jugoszláviai magyar irodalom akkori állapotairól is. De nem ezek a kérdések érdekelnek most bennünket, hanem az, hogy mit jelentett az 1934-ben is folytatott harc az irodalom színvonaláért.

Ez a harc kétségtelenül kettős vonatkozású, egyrésztől azok ellen folyt, akiket a Kalangya kiostált, a dilettánsok egy része ellen, s ezzel párhuzamosan a Kalangya kritikai rovatának fejlesztéséért.

A „kiostáltak új tömörülése” természetesen reagál a szerkesztő összegező cikkére Kristály István és Kisbéry János szavaival²⁰, s ezek a válaszok elsősorban a színvonalért folytatott harcra vonatkoznak, azt állítván, hogy az ún. színvonalért harcolva Szirmai Kalangyája a vajdasági magyar írók egy részét kizárja a folyóiratból és ezzel ellentmond Szenteleky programjának és törekvéseinek, letért a Szenteleky által kijelölt útról. Ezekre a megjegyzésekre válaszol Szirmai Károly a már idézett *Írói felelősségem* című írásában egyrészt azt bizonyítva, hogy a Kalangya továbbra is a jugoszláviai magyar írók folyóirata, de a folyóirat szerkesztésének kritériumai kizárják a dilettantizmust: „És senki se várja tőlünk, hogy leközljünk összefoltozott írásait, tudománytalan nyelvészkedéseit, a gróf rongyos kalapjáról szóló ötoldalas ostoba fecsegését, vagy egy olyan cikket, melyben minden sor csürcsavaros bizonyítása annak, hogy Anatole France senki, semmi. Mi egy tehetséget sem zárunk ki, hiszen a Kalangya hasábjain egész sor vajdasági író szerepel (kiemelés Sz. K.), de az író cikkeinek alkalmazkodniuk kell a Kalangya nivójához, mely — Kristállyal szemben — jó novellákat, tanulmányokat, kritikákat, költeményeket, kisebbségi cikkeket, könyvismertetéseket és fordításokat jelent... Mi nem frissen átmázolt vajdasági írókat kérünk, mert jól tudjuk, hogy ilyesmit nem lehet erőszakolni, hanem önmagáért

felelős, tehetséggel szavatolt írást, melyből nem csap ki a sivár szegénység-szag, vonatkozzék ez akár a témájára, akár az író kultúrájára.”²¹

Egész határozottan hirdeti meg tehát a nívó-igényt Szirmai Károly, s ezt nem légből kapottan teszi, hanem a jugoszláviai magyar irodalom fejlődésének következményeként állapítja meg. Az önmagáért felelős írás követelménye, a jó műfajrepertoár tehát nem irreális igény 1934-ben, hiszen előzményei vannak, elsősorban az írói sikerekben, az írók számának növekedésében, az írói témakörök rétegzettségében.

Eppen ezekre az előzményekre hivatkozhat Szirmai Károly, amikor válaszirásában másrészt azt a vádat utasítja vissza, mintha a Kalangya Szenteleky halála után letért volna a Szenteleky által kijelölt útról: „Lehet-e itt komolyan arról szó, hogy én vagy a Kalangya szerkesztősége — mert mindent kollektíve intézünk — eltértünk a Szenteleky által megjelölt iránytól? Tisztában vannak-e a vádat emelők azzal, hogy Szenteleky utolsó évében maga is erősen revideálta régi programját, mint teljesen alkalmatlant arra, hogy itt nívós irodalom fejlődhessen? Ha igen, úgy tudniok kell, hogy vádjuk igaztalan, meg-nem-gondolt. Mi mindig az új irányvonalon haladtunk, nem uszályhordásból, hanem meggyőződésből. (kiemelés Sz. K.) Mi csak azt építettük tovább, amit ő megkezdett, de amit betegsége miatt nem fejezhetett be. Bizonyos, hogy ez semmiképpen sem kedvezett többé a dilettantizmusnak. (kiemelés Sz. K.) S bizonyos, hogy ha mindannyiunkat ez a meggondolás vezetett volna, ma nem lenne 60 magyar író Jugoszláviában. Mert a műkedvelősködés többé sohasem juthatott volna polgárjoghoz. Elvégre is teljes képtelenség, hogy itt máról holnapra — szinte a teljes semmiből — közel 25 új író bújjék elő. Ez hazugság, humbug! Mi nagyon is jól ismerjük íróinkat s tudjuk, hogy kitől mit várhatunk. Hogy idáig jutottunk, csak egy semmivel sem számoló lelkiismeretlenségnek tudható be. Nékem ilyen áron nem kell a rokonszenv, nem kell a népszerűség. Írói és szerkesztői felelősségem szemben állni minden hasonló erkölcstelen megalkuvással s addig, amíg szavam van, nem engedhetem, hogy a Kalangya is nevetségessé váljék. Ha az írói felelősség nálunk nem volna utcai koldus, hanem méltóan tiszteletben tartott, mint másutt, a dilettantizmusra célzó soraim miatt sohasem zúdulhatott volna reám igaztalanul vádoló támadások sora azok részéről, akik még azzal sincsenek tisztában, hogy kié a Kalangya, ki rendelkezik vele s egyáltalán mi volt Szenteleky hagyatéka, s akik semmi vagy csak elenyésző áldozatot hoztak a Kalangya fennmaradásáért és mai nívójáért.”²²

A dilettantizmus ellen való harc tehát Szenteleky hagyatéka, vagyis amikor a Kalangya a korábbi programtól eltérően az irodalmi színvonal programját hirdeti meg, valójában Szenteleky útját folytatja. Ezt hangsúlyozza Szirmai Károly és ezzel éles cezurát von a korábbi mindent megbocsátó összefogásra való törekvés és a későbbi igények közé.

Ennek a cezurának a megvonása pedig egyúttal azt is jelenti, hogy Szirmai Károly szembefordul azokkal az érvekkel, amelyeket, nem túl meggyőzően, de mégis hangsúlyozni igyekezett 1931-ben, sőt részben még 1933-ban is a Jugoszláviai Magyar Újságban közölt *Visszatekintés és bejelentés* című írásában. Kezébe veszi tehát az ostornyelet, s a kritikai gondolkodás két nagy területén működteti a kritikának ezt a nem túl

népszerű, de annál hosszabb eszközt: a szerkesztés és a kritikairás területén. A szerkesztéssel ugyanis, amikor a Kalangyából igyekszik kizárni a műkedvelősködést, voltaképpen ugyanazt a munkát végzi, mint azokban a bírálatokban, amelyekben a jugoszláviai magyar irodalom félig sikerült, vagy teljesen sikertelen alkotásai felett mond — sokszor *kíméletlen* — ítéletet.

Az út, amit Szirmai Károly kritikai gondolkodásában 1931-től 1935 elejéig megtett, a kritikus öneszmélésének útja, de ugyanakkor a jugoszláviai magyar irodalom jellegének és természetének megértése is, sőt a fejlődési lehetőségek felvázolása és meghatározása is. Ezeken az alapokon tudta aztán Szirmai Károly kidolgozni a maga jugoszláviai magyar irodalom-képét, ha nem is egészen megnyugtató módon, hiszen ez a fogalom-meghatározás szorosan összefüggött azokkal a történelmi és társadalmi feltételekkel, melyek között ez az irodalom kialakulhatott.

(*Szirmai Károly jugoszláviai magyar irodalom-képe*) Szirmai Károly kritikairásának jellemző sajátossága, hogy mindig, amikor könyvbírálatot ír, vagy amikor irodalmi helyzetképet rajzol mind az irodalmi érték, mind pedig az irodalmi jelenség meghatározását a jugoszláviai magyar irodalom sajátosságaihoz köti; az értéket és a jelenségeket mindig egy nagyobb összefüggésben szemléli, a jugoszláviai magyar irodalom összefüggésrendszerében. Kritikairásának ezen sajátossága nemcsak szemléletének realitását bizonyítja, hanem bizonyítja azt is, hogy kritikái más talajról nőttek fel, mint mondjuk a Napló kritikusaiei vagy éppen Kázmér Ernőé. De kritikáiban nem stabilizálódott ez az irodalomfogalom, inkább állandóan változó, mindig új és új vonásokat felvevő; korábbiaktól elszakadó jellege, tehát dinamizmusa tűnik szembe. Szoros összefüggés állapítható meg Szirmai Károly jugoszláviai magyar irodalom-fogalma és az irodalmi kritikáról vallott nézete kialakulása között. Természetes ez az összefüggés, hiszen a korábbi, lényegében kritikátlan, vagy éppenséggel kritika-ellenes szemlélete azt jelzi, hogy a húszas évek végén és a harmincas évek legelején (valójában 1931-ben) még nem is alakította ki ezt az irodalom-értelmezést sem történelmi-társadalmi szinten, sem pedig irodalomelméleti viszonylataiban. Abban az időszakban azonban, amikor már fontossá teszi a kritika szerepét, ezt éppen azért teheti meg, mert rendelkezik már a jugoszláviai magyar irodalomnak egy történelmileg és társadalmilag meghatározott, irodalomelméletileg pedig körülírt értelmezésével. Éppen ezért gyakoriak a harmincas évek derekán helyzetfelmérő írásai (*Börcsök Erzsébet, a vajdasági regény problémája és A végtelen fal; Visszatekintés és bejelentés; Gondolattörredékek a jugoszláviai magyar irodalomról és a Kalangyáról; 1934; Írói felelősségem; stb.*), melyekben a jugoszláviai magyar irodalom sajátosságainak kritériumait, valamint ennek az irodalomnak minden más nemzeti vagy nemzetiségi irodalomtól eltérő jellemzőit igyekszik kiemelni és definiálni.

Ezirányú törekvésének kiindulópontjában nem egy olyan irodalmi tudatkép ismerhető fel, mely az irodalmat a szellemi felépítmény egészének, az ösztörténelmi fejlődés totalitásának megértéséből bontakoztatja ki, hanem egy sajátosan polgári és elsősorban funkcionális tudatkép, melynek lényeges vonása a jugoszláviai magyar kisebbségi tudat ki-

fejlesztésének célja, mind a társadalmi élet, mind pedig az irodalom síkján. Ezért fordul oly határozottan szembe a jugoszláviai magyar kisebbség tunyaságával, politikai tájékozatlanságával, ezért igyekszik eltörölni a határokat a társadalmi osztályok és rétegek között, ezért kísérli meg a társadalmi (osztály) ellentéteket a kisebbségi tudat közönségnek vélt szintjén, valamint a közös érdek összefogó szempontjai alapján eltüntetni. Ennek a kisebbségi tudatképnek a kialakításában van szerinte, fontos szerepe az irodalomnak, elsősorban a honi irodalomnak, még akkor is, ha az értékeiben nem mérhető más kisebbségi magyar irodalmak vagy a magyarországi magyar irodalom értékszintjéhez. Éppen ezért tekintti példaképnek az akkori német nemzeti kisebbségnek a saját irodalma (és irodalmi folyóirata) iránti kivételesen nagy érdeklődését.²³ Természetesen ennek a konkrét társadalmi viszonyokon kívülre helyezett kisebbségi tudatnak a bírálata elkerülhetetlen annál is inkább, mert a jugoszláviai magyar irodalom polgári hagyományai közül éppen ez okozott a legtöbb kárt az újabb tudat-fejlődések viszonylataiban. A jugoszláviai magyar irodalomnak háború utáni fejlődése ugyanis éppen a kisebbségi tudat meghaladásával függ össze, ennek az elzárkózást, az önkörök merev meghúzását, a „belterjességet” hirdető világképnek a megingatásával.

Ugyanakkor azonban tudni kell azt, hogy a harmincas évek történelmi és társadalmi valóságában egy ilyen — az irodalom valóságos természetével semmiféle közösséget nem mutató — törekvésnek megvoltak a polgári szempontból érvényes feltételei is, annak ellenére hogy éppen a harmincas évek második felében, a Híd balra tolódásának időszakában már kialakulóban volt a Párt nemzeti politikájával összefüggésben az a nemzetiségi (kisebbségi) szemlélet is, amit a Híd akkori munkatársai fogalmazhattak meg. A Kalangya azonban alig tartott kapcsolatot a Híddal, bár Szirmai — a Kalangya-szerkesztő — köszönti a Hídat, mint a fiatalok folyóiratát, sőt egyhelyütt azt is szövé teszi, hogy „A Kalangya újabb írókat nem fedezett fel, bár a Híd körül csoportosult egyetemi ifjúság kecsegtet néhányal, ha nem is a szépirodalom terén.”²⁴ Igényt tartott tehát a Híddal való kapcsolatra, de elsősorban a Híd szépirodalmára figyel, nem a Hídban kialakuló társadalmi programra és ennek a programnak mozgalmi jellegére. Így a Kalangyával együtt Szirmai is megmaradt a kisebbségi kérdés polgári értelmezésének szintjén, ami kétségtelenül meghatározta azt a jugoszláviai magyar irodalom-képet is, amit ő összefoglaló kritikai írásaiban és kritikusi gyakorlatában kialakított.

Arról az alapról, amelyről ez az irodalom indult Szirmai a következőket állapítja meg: „Közismert tény, hogy a magyar kisebbségek közül a jugoszláviai járult hozzá a legkevésbé az egyetemes magyar irodalom értékeinek a gazdagításához. 1928-ig irodalmunkról csak mint publicisztikáról és tárcairodalomról lehet beszélni. Senteleky kivételével költőink még nem érték el a maradandóság mértékét. De bármilyen volt is ez az irodalom, közsönnetet mondunk érte, mert hozzájárult ahhoz, hogy a magyarság a zsurnaliszta és a tárcaíró munkájával nyelvének ápolásához juthatott. S ebből a szempontból végezte a legnagyobb munkát.”²⁵ 1928-at tekintti hát Szirmai Károly a jugoszláviai magyar iroda-

lom kialakulása első fordulópontjának, mégpedig azért, mert éppen ekkor indítja meg Szenteleky Kornéllal, aki — Szirmai szerint — „szellemi életünk európai felkészültségű vezére”, Csuka Zoltán a Képes Vasárnap mellékleteként a Vajdasági Írást, amit Szirmai Károly „első igazi, irodalmi sajtótermékünknek” tekint. S ettől kezdve már egymást követve sorjáznak a hasonló irodalmi sajtótermékek: 1929 végén megszűnik a Vajdasági Írás, de 1930-ban ismét Csuka szervezésében és Szenteleky bevonásával megindul A Mi Irodalmunk, ami „újra lehetővé teszi a napisajtó kereteit túllépő irodalmi törekvések ápolását” — mondja Szirmai. S ekkor már nem kell sokáig várni, hamarosan megindul a Kalangya is. Ez a folyamat indította el, Szirmai szerint, a jugoszláviai magyar irodalmat, illetve azt az irodalmat, ami már túllépi a publicisztika és a tárcairodalom határait.

Különösen, hogy Szirmai nem tekinti e folyamat szerves részének azokat az antológia-kísérleteket, melyek 1923-tól kezdődően jelentek meg²⁶, vagy éppen Csuka Zoltán antológiáját, a Kéve címűt, amely éppen 1928-ban lát napvilágot, tehát abban az évben, melytől kezdődően Szirmai Károly a jugoszláviai magyar irodalom valóságos kialakulását számítja. De ha csak a folyóiratok (vagy irodalmi mellékletek) megjelenését veszi figyelembe a kialakulás kezdetének meghatározása közben, akkor is előbbre kellene tennie az évszámot, mondjuk 1922-re, amikor az első két folyóirat-kísérlet jelenik meg, melyek közül az Út aránylag hosszú ideig fenn is tudott maradni. „Tény azonban, hogy a Vajdasági Írás volt az első, nagy szándékú és jól tervezett folyóirat, amely már mentes volt azoktól a kezdetleges vonásoktól, amelyek a Fáklya és az Út arculatát jellemezték” — állapítja meg Bori Imre, ami azt jelenti, hogy tekintet nélkül a korábbi kísérletekre és próbálkozásokra, a korábban megjelent kiadványokra és kialakult írói körökre a jugoszláviai magyar irodalom öntudatosodásának folyamata valójában egybeesik a Vajdasági Írás megjelenésével, tehát nem téved Szirmai Károly, amikor ennek a folyamatnak a kezdetét éppen 1928-ra teszi, csak abban téved, hogy a megelőző évek irodalmi kísérleteit és irodalmi produkcióját egyértelműen publicisztikának és tárcairodalomnak nevezi, tehát nem látja meg sem a Napló körül kialakult polgári irodalmi törekvésnek, sem az Út ápolta avantgarde költői irányzatoknak irodalmi jelentőségét. Mai ismereteink ugyanis meggyőzően bizonyítják, hogy az 1928 előtti évek irodalmi termése nemcsak a nyelv ápolásában játszott szerepet, ahogyan azt Szirmai látja, hanem ezen túlmenően is voltak tervei, és talán hatása is meghaladta a pusztán nyelvápolási szerepet. Ezt látszik igazolni az 1923 telén megjelenő *Vajdasági magyar írók almanachja I.* címet viselő kiadvány előszava is: „Késő lenne, ha most adnánk programot, vagy most jelölnénk ki céljainkat. Mindezen túl vagyunk már. Mi már könyvet adunk az olvasó kezébe s most már — habent sua fata libelli — nem a mi programunk, de a könyv programja lép a beteljesedés útjára. A könyv programja az olvasás öröme túl: a demonstrálás, bizonyíték és küzdelem. Demonstrálása, hogy van vajdasági irodalom...”²⁸ Elég sokáig eltart azonban ennek a ténynek a „demonstrálása” és igazolása. A Napló karácsonyi almanachja 1929-ben ezt írja: „Ez a füzet, minden provokáció nélkül azt akarja megmutatni, hogy jugoszláviai

magyar irodalom van és számot tarthat a jóakarátú érdeklődésre is...²⁹, sőt 1931-ben éppen a Reggeli Újság almanachja A Mi Irodalmunk címét viselve írja: „Azt szeretnők, hogy megismerjenek, és tudják, hogy élünk, álmodunk, írunk, alkotunk. Ez az almanach a jugoszláviai magyar írók írásait gyűjti össze, friss, öntudatos szeretettel összeválogatott írásait. Ezek az írások itt születtek, és földünk szagát, panaszaink ürömét, álmaink illatát, fájdalmaink sóhaját, vágyaink keleti káprázatát rejtik, ringatják magukban...³⁰ Vagyis, 1928-ban kialakulnak ugyan a feltetelek, melyek között a jugoszláviai magyar irodalom már irodalomként is konstituálódhat, de ennek a szellemi köztudatban való érvényesülése még késik, s ezért kell Szirmai Károlynak egy sajátos esszében, párbeszédben újfent bizonyítani, hogy van jugoszláviai magyar irodalom, mégpedig nem (vagy nemcsak) az idegeneknek, hanem éppen a jugoszláviai magyaroknak bizonygatni.³¹

De milyennek látja Szirmai Károly az ily módon immár mégis konstituálódott jugoszláviai magyar irodalmat? A Kalangyában közzétett programcikkében fogalmazza meg ezt a képet: „Irodalmunk nem folytatógalagos. A közbeeső irodalmi fázisok közt nincs szellemközösségi kapcsolat. Nem is lehet, mert nincs egységes jellege. Összetevő volta csak a különböző világnézetek összefogására áll fenn — kollektív világszemléletet azonban nem reprezentál. Az irodalmi korszakok nálunk írói-egyéni szintézisűek s nem világnézetiek. A folyóirattal elhatárolt első periódus nem gyakorolt hatást a másodikra. De nem is gyakorolhatott, mert túl rövid ideig tartott s alig volt egyéni mintaképe. A vajdasági irodalom útja nagy hézaggal kettészakított. A két útszakasz más és más keverésű és kohéziójú. Ez természetes is, mert az állandó fejlődés és az építőanyag folytonos változása erősen determinálja a teljesen azonos építők munkáját is.”³² Különös nézőpont ez. Az irodalmi folytonosság kizárása, olyan értelemben, hogy a fejlettebb szakasz az előző szakasz megszűnését jelenti, elméletileg helyes nézőpont, történelmileg azonban kérdéses, mert az irodalmi szakaszok, bármilyen nagy mértékben ellent is mondanak egymásnak, vérrokonok, egymás között szoros kapcsolatot tartanak fenn. Ugyanakkor a folytonosság kizárását maga Szirmai teszi illogikussá azzal, hogy az egymásnak ellentmondó világnézeteket fogja össze az irodalom, még annak ellenére is, ha nem reprezentál kollektív világszemléletet. Abból kívánja Szirmai ezt levezetni, hogy — szerinte — a folyóirattal (nyilván A Vajdasági Írás cíművel) lezárt első periódus nem gyakorolt hatást a másodikra, holott ez aligha lehetséges, hiszen éppen A Vajdasági Írás szerzőinek egészen nagy hányada még a folyóirat megjelenése előtt publikálta első írásait. Abban azonban igaza van, hogy a jugoszláviai magyar irodalom konstituálódásával párhuzamosan gyöngültek az avantgarde irodalmi törekvések, ezeknek ugyanis erősen ellentmondott Szentelky helyi színek elmélete, viszont ez nem zárja ki azt, hogy ebben az időszakban is vannak, akik a korábbi törekvéseket folytatják, Csuka Zoltán például, s ezáltal a körülöttük élőkre is hatnak, ami Csuka esetében valóban igazolható, hiszen ő ebben az időszakban nemcsak szervezője az itteni irodalmi életnek, hanem figyelemmel számon tartott költője is, amit — többek között — Szirmai róla szóló értő bírálata is tanúsíthat. Kérdéses tehát Szirmainak azon állítása, mely sze-

rint „a vajdasági irodalom útja nagy hézaggal kettészakított”. De ez mit sem változtat Szirmai alapvető törekvésének értékén.

Alapvető törekvése pedig ennek az irodalomnak a megértése, szerepének és jellemzőinek felismerése, minek segítségével láthatóvá válnak azok az alapok is, melyekre a további fejlődés és alakulás épülhet. Szirmai néhány téves szempontja mit sem változtat jugoszláviai magyar irodalom-képének megalapozottságán és realitásán.

J E G Y Z E T E K

¹ 1933/8. számtól kezdve szerkeszti Radó Imrével és Kende Ferencsel együtt a *Kalangyát*. 1934/3-tól pedig, Radó kiválása után, Kendével közösen.

² *Irói felelősségem*, *Kalangya*, 1935/3.

³ *Bőrcsők Erzsébet, a vajdasági regény problémája és A végtelen fal*, *Kalangya*, 1933/6.

⁴ *Herceg János könyve: Viharban*, *Kalangya*, 1933/9.

⁵ Péterfy Jenőre hivatkozik például, akinek kritikusi tevékenységét a Nyugat impresszionista kritikája mindig szem előtt tartotta. *Herceg János könyve: Viharban*, *Kalangya*, 1933/9.

⁶ 1934, *Kalangya*, 1935/1. és *Irói felelősségem*, *Kalangya*, 1935/3.

⁷ *Irói felelősségem*, 1935/3.

⁸ *Gondolattörédekek a jugoszláviai magyar irodalomról és a Kalangyáról*, *Kalangya*, 1934/1.

⁹ *Irói felelősségem*, 1935/3.

¹⁰ *Herceg János könyve: Viharban*, 1933/9.

¹¹ uo.

¹² *Aprily Lajos: Versek*, *A Mi Irodalmunk*, 1931. VI. 24.

¹³ uo.

¹⁴ *Gondolattörédekek a jugoszláviai magyar irodalomról és a Kalangyáról*, 1934/1.

¹⁵ *Kritikai egyveleg*, *A Mi Irodalmunk*, 1931. III. 8.

¹⁶ uo.

¹⁷ uo.

¹⁸ uo.

¹⁹ 1934. 1935/1.

²⁰ Kisbéry János, *Szenteleky és utódai*, *Jugoszláviai Magyar Újság*, 1933. október 29.

²¹ *Irói felelősségem*, 1935/3.

²² uo.

²³ 1934, *Kalangya*, 1935/1.

²⁴ uo.

²⁵ *Visszatekintés és bejelentés*, *Jugoszláviai Magyar Újság*, 1933. VI. 29–30.

²⁶ I. Bori Imre: *Irodalmunk évszázadai*, *Forum, Újvidék*, 1975. 87. old. és tovább

²⁷ Bori Imre: i.m. 122. old.

²⁸ idézi Bori Imre: i.m. 118. old.

²⁹ uo. 119. old.

³⁰ uo. 119. old.

³¹ *Krónika*, *A Mi Irodalmunk*, 1932. XI. 13.

³² *Gondolattörédekek a jugoszláviai magyar irodalomról és a Kalangyáról*, *Kalangya*, 1934/1.

